

ПРОПАДНАЛА ИДЕОЛОГИЯ: ЗА БЪЛГАРСКИЯ СКЕПТИЦИЗЪМ КЪМ СОЦИАЛИЗМА

(Изследване върху две творби от 1941 г. –
„Пропаднали революционери“ на Славчо Красински
и „В кръчмата на бай Танаса“ на Делчо Делчев)

Виктория Викторова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящият текст разглежда сборника с разкази¹ „Пропаднали революционери“ на Славчо Красински и „В кръчмата на бай Танаса. Писма от града до село на съвременни теми“ от Делчо Делчев, които излизат в една и съща година (1941) и впоследствие влизат заедно в *Списък на фашистката литература, подлежаща на изземване*, съгласно XII постановление на Министерски съвет от 6 октомври 1944 г. Целта на изследването е да проследи какво е общественото настроение спрямо комунистическата идеология – новата сила на политическата сцена, няколко години преди тя да вземе властта. Идеята е не просто да бъдат съпоставени два текста от една и съща година на издаване, а да се експлицират два различни погледа, които са обединени от общите си антикомунистически интуиции и имат смелостта открито да разобличават фалша зад вече започналите да доминират идеологически клишетата. Красински чрез класическия жанр на разказа и Делчев чрез фикционализирането на паралитературния епистолярен жанр еднакво убедително разобличават „вярващите в чудеса“ – онези, които пренасят чужди идейно-политически системи, не особено пригодни за нашия бит, език и морал. И двамата автори вярват, че българинът в сърцевината си не е идеологически човек, а е практичен, здравомислещ, обърнат към „тук“ и „сега“, към своето ежедневие. Статията се мотивира от една неизследвана възможност – да се види как чрез средствата на хумора, иронията и простонародния език двамата автори формулират открита критика към псевдореволюционния патос, социалистическата реторика и вярата в светлото бъдеще, непосредствено преди да се официализира – като правилен, а малко по-късно и като единствен – методът на социалистическия реализъм. Така нашият анализ ще търси отговор на въпроса как двете творби от 1941 г. разколебават идеологическите клишета още преди те да се превърнат във всевластни, и афишират правото на мислене и творчество, независимо от конкретните общественополитически конюнктури, което обаче ги обрича на тотална заборава след 1944 г., продължаваща до днес.

Ключови думи: заборава; забрана; идеология; социализъм; скептицизъм

Годината 1941 бележи остър завой в българската политическа и културна история. На 1 март България се присъединява към Тристранния пакт и с това окончателно застава на страната на силите на Оста във Втората световна война, а на 13 декември нашата държава обявява символична война на Англия и САЩ². През следващите години страната ни се стреми да лавира между нарастващия германски натиск, вътрешното социално напрежение и засилващата се активност на комунистическото движение. Именно в този контекст културата постепенно започва да се разглежда не като свободна територия на мисълта, а като оръдие за политическо възпитание. След 1944 г. със смяната на властта този механизъм постепенно, но бързо става водещ и още през октомври 1944 г. новото правителство съставя *Списък на фашистка литература*, която подлежи на изземване и унищожение, а „книгите, включени в списъците на Министерство на пропагандата, се изземват направо с протоколи, изписвани като „книжни отпадъци“ и се насочват към претопяване“ (Доупов 2018, р. 27).

Тъкмо в този преломен исторически момент, когато културата започва да се мобилизира все по-видимо за целите на властта, а идеологическата коректност постепенно се превръща в нова норма, на литературната сцена се появяват две творби, които не се вписват в очертаващите се рамки. Публикувани през 1941 г., когато България прави съдбовен външнополитически завой, а вътрешно се усеща все по-осезаемо идеологическо напрежение, техните автори Делчо Делчев и Славчо Красински си позволяват не просто да изразят съмнение, но и открито да се надсмеят над новооформящите се догми. И в този смисъл „закономерно“ двете им произведения – „В кръчмата на бай Танаса. Писма от града до село на съвременни теми“ и „Пропаднали революционери“ – попадат в споменатия *Списък* (под № 162 и № 218)³, като впечатляват дори днес със своята открита критика към налагащата се идеология. Те представляват гласа на ироничната съпротива срещу всякакви външно внесени идеологически внушения. Тяхната силна критика е изразена през привидно ниските изразни средства на общонародния език и битовата мъдрост, които обаче я правят твърде пряма и твърде трудно приспособима към новите културни директиви. А това, съвсем естествено, ги превръща в неудобни за новата власт. Особено показателен в това отношение е случаят със Славчо Красински.

Протокол № 4 на УС на СБП от 14 ноември 1944 г. изключва от Съюза на българските писатели автора Славчо Красински⁴ именно заради сборника му с разкази „Пропаднали революционери“ (1941)⁵, включващ 10 разказа, които се открояват със своя директен и подривен хумористичен език, насочен към лицемерието и кухотата на псевдореволюционния жаргон. В книгата си „Освен терора: моделиране на новия писател 1944 – 1956“ Пламен Дойнов смята, че „омразата на новата власт (към Красински) е предизвестена отдавна – още от 30-те години, когато бившият юноша (невръстен участник

в септемврийските събития от 1923 г. и арестант през 1925 г.) преминава в лагера на най-шумните антикомунисти“ (Доупов 2023, р. 217). Красински публикува свои творби във в. „Слово“ и Цанковия вестник „Млада България“, които се характеризират с открито антиболшевишка и антисъветска насоченост и които често са сравнявани с антисъветските карикатури на Райко Алексиев⁶. Подобна творческа линия свидетелства за непримирим дух, склонен да изобличава фалша, независимо от политическата конюнктура. Въпреки своята ясна младежка и родова принадлежност към комунистическите среди⁷, Дойнов пише, че Красински не е искал да бъде припознаван с баща си, а се е стремил да докаже своята творческа чистота⁸ и талант – може би затова, а според нас и заради санкционираността си да не публикува още непосредствено след 9.09., прави два пъти опити за самокритика (през 1946 и 1955 г.). Цвета Трифонова проучва досието на Красински (имал е два оперативни псевдонима – *Философа* и *Гаубица*), в което е упоменато, че той горчиво се разкайва за написаните си „глупашки“ фейлетони и категорично заявява, че се отдръпва от досегашните си възгледи.⁹ Освен това в показанията си от 29.10.1944 г. от затвора Красински прави чист донос срещу Вл. Василев, Н. Фурнаджиев, А. Каралийчев, А. Разцветников, Светослав Минков, Никола Мавродиев, Илийчо Волен.¹⁰ Според Цвета Трифонова именно неговите бивши съратници от младежките социалистически кръжоци (Мицо Андонов, Славчо Васев и Лозан Стрелков) се застъпват за него, гарантирайки с личния си авторитет и партийна биография. В архивното му досие се пазят техни препоръки, както и служебен рапорт, в който се потвърждава, че книгата „Пропаднали революционери“ излиза през 1941 г. от Дирекцията на пропагандата без знанието на автора ѝ. Това ходатайство – макар и с чисто политическа мотивация – фактически спасява живота му. Парадоксът тук е показателен: „Пропаднали революционери“ бива анатемосана, но самият Красински е „реабилитиран“ от старите социалисти, които уверяват властта в неговата идейна еволюция и антинемска позиция¹¹. Въпреки това писателят не се вписва в новите културни рамки – отказва да направи наложените редакции в пиесата си „Чутна Яна“ (1957), разобличаваща моралния упадък на новия елит, и в крайна сметка, избира уединението (от 1958 г. се самоизолира в с. Студена, където създава предимно изповедна поезия, посветена на сина му Дима и на любимата жена). Чрез тези осъзнати жестове Красински като че сам подписва литературната си забрава и показва сложната, нееднозначна човешка природа, разпъната между слабостта на инстинкта да оцелее от масираните репресии, и силата на духа да продължи след нравствени отстъпления да отстоява своите позиции и да се завръща към своето достойнство.

Склонността на писателя към открито разобличение личи още в предговора на „Пропаднали революционери“, подписан с инициалите „Кл. Д.“. Още там

читателят е подготвен за четиво, което няма намерение да поддържа илюзии и което се гради на изстрадания горчив личен опит: „Който до 25 г. не е бил комунист, няма сърце. Който след 25 г. е бил комунист, няма ум“ (Krasinki 1941, р. 3). Тази субективна реплика, използвана заедно с обективистичното обещание, че книгата ще покаже „как завършват буйните носители на революцията“, открито заявяват една осмислена антикомунистическа позиция. Красински насочва сатиричния си поглед към българските „революционери“, които нито разбират, нито живеят според идеите, които проповядват. Сборникът представя привържениците на социализма като простовати и некомпетентни хора – например Колчо, героят от разказа „Наш Колчо“, мечтае за комунизма и няма търпение да дойде революцията, защото смята, че ще му дадат земя: „Дайте вие на другаря си Колчо земица, защото е сиромаш човек и си няма. А те ще ми кажат: ну, мили Колчо, вземи си земица. (...) Дайте ми сега хеее, онова, високо бранище горе, гдето се тъмнее и синее. За него ми е душицата изсъхнала...“ (Krasinki 1941, р. 7 – 8), но когато разбира, че ще му вземат и това, което има, се отрича от всичко:

Не, и хиляди пъти не! (...) Не признавам такъв комунизъм! (...) Че като нямам своя нивица, като нямам своя ливада, за какво ми е, казва, комунизъм (...) Такъв комунизъм аз не признавам. Аз искам да взема още малко, че ми не стига, ти казваш, че ще вземат и моето? (...) Ако това е комунизма, отказвам се от него и пилета, казва, ще развъждам и вълци ще развъждам, но своето не давам! Аз разбирам едно: щом е държава, тя трябва да дава. Да дава и да дава и никакво общо и никакви приказки по тоя въпрос! Аз, казва, разбирам комунизма така: каквото сакаш, да ти го дадат и пари да не търсят (Krasinki 1941, р. 10).

Колчо е архетип на примитивния селянин, който възприема комунизма само като източник на безплатни материални блага. Разказът извежда наяве мотивацията за споделянето на социалистическите идеи – прикритата алчност за земя и политическото невежество на селяните.

Друг пример за разобличаване на паразитизма под маската на фалша в идеологията виждаме в разказа „Да живее труда!“, където мързеливият внук Вачо пее революционни песни, но отказва да събира гроздето, оставяйки труда на стария си болен дядо. Младият социалист е зает със събрания и чака революцията, за да се създаде един нов свят. Той е оголен пример за разминаване между думите и делата на радетелите за по-справедлив свят – които не ценят това, което имат, а са обърнати към абстракции и утопии; които са физически мързеливи, но са активни в пропагандата; които не желаят да коригират наличното, а се устремяват към подражанието на чужди експерименти. Контрастът с дядото е ясен – трудолюбието и моралът са в традицията, не в лозунгите: „Нека небето ми прости за думите, но да не дава Господ вие свят да създадете! Оставили сте готови домове и имоти да се ру-

шат, а за нов свят ми приказваш. Пееш за труда, а лежиш под брястовете и с вестник покриваш лицето си. (...) Остави ти своя дом да рухва, па върви нов свят да правиш, на чуждо да седиш и от чужди да чакаш..." (Krasinki 1941, p. 65). Както Колчо от едноименния разказ, така и Вачо от „Да живее труда!“ използват революционната реторика като прикритие за лични слабости и несъстоятелност – говорят за революция, но лежат под брястовете, спят и чакат наготово консуматорски някой нещо да им даде.

Красински сатирично представя подчиняването на „високите“ партийно-комунистически цели на личното, интимното и семейното. А обърнатата версия на този житейски принцип на персонажите се оформя като един от идеологическите постулати, който ще се превърне в основа на социалистическия реализъм след 1944 г., но и на който още в началото на 40-те години вече е намерено разковничето – художествената пародия. Авторът открито подиграва и култа към имената и символите на комунизма – още една задължителна линия, установена след победата на сталинизма у нас в края на 40-те години. Разказът „Троцки плаче“ е посветен на осмиване на тенденцията да се кръщават деца с идеологически имена (Троцки, Горки, Нелсън), които обаче растат като невъзпитани, неморални и посредствени. Въпреки че подрастващите носят „велики имена“, още от малки са лишени от нравствени ценности. В този смисъл името се оказва кух символ – без съдържание и без връзка с човешкото поведение, даже нека да кажем директно – става пародия на величието без капка величие. Подобен пример наблюдаваме и в „Ленин фалира“, където Ленин е обикновен неудачник. Пародията тук е в съпоставката между знаковото име на един от големите вождове и жалката житейска съдба на героя. Той е представител на патосното минало – бивш трибун, а сега е смълчан мъж под чехъл. В тези разкази можем да кажем, че съществува и обратната пародийна перспектива – обезсмисля се не само символиката на името, но и самата значимост на „кръстника“ – тоест Славчо Красински предварително далновидно развенчава култа към личността на вождовете преди тяхното установяване в България.

Осмян е и образът на *другарката* – в „Тясна съм родена, тясна ще умра...“ Цонка е карикатура на активистката, която пренебрегва майчинството в полза на партийната дейност. Имената на децата ѝ – Бебел и Колонтай – са гротесков пример за идеологическо преклонение: Август Бебел е един от основателите на Германската социалдемократическа партия, а Александра Колонтай¹² е първата жена министър в съветското правителство, феминистка и символ на революцията. Изборът на тези имена подчертава не просто политическата ангажираност на героинята, а нейната сяпа вяра в символите, откъснати от реалния живот. Разказът обаче показва Цонка като некадърна и в двете си роли – както като майка, така и като трибун, неспособна да наложи авторитет нито в семейството, нито пред партията. Публичното ѝ унижение

на събранието я обезсилва както политически, така и символично – показва краха на претенциозната женска революционност, лишена от съдържание. Според нас това произведение не е (просто) мизогинистично, а конкретно атакуващо агресивния феминизъм на ранния социализъм в СССР, който бързо си проправя път и у нас, застрашавайки изконни патриархални морални принципи, макар че едновременно с това се свързва с някои позитивни социални промени при индустриализацията на страната ни. Разказът „Цонка протестира“ продължава линията на дискредитация на партийната активистка, която се готви с ентузиазъм и надеждата да получи признание при посещението на съветската легация. То обаче е представено като карикатурен фарс – резултатът е пълно недоразумение и подигравка, която я разголява като дребна и неадекватна фигура, а ентузиазмът на „тесните социалисти“ е показан като наивна вяра в непознати братушки. Така авторът убеждава читателя в несъстоятелността на идеологическата поза, когато не е подкрепена от личностна зрялост и реални качества, а тези характеристики са видени в концентриран вид в постпатриархалната жена. Все пак образът акцентира конкретно на жената социалистка, обрисувана иронично – другарките са претенциозни, нехаещи за своето семейство и реда в дома си, но и напълно непригодни за партийната трибуна, което разкрива същинската им политическа несъстоятелност. Те изоставят традиционните си роли на майка и домакиня в стремеж към обществена активност и признание, за които обаче не притежават нито умения, нито могат да създадат респект у другите. Така Красински разкрива тяхната разколебана идентичност, която „външно“ бива подтиквана към социална реализация, съчетана с вътрешно нежелание да продължат да изпълняват вековните си традиционни роли. Трябва обаче да се подчертае, че критиката на писателя е насочена не към женското участие в обществения живот, само по себе си, а към повърхностната му, подражателна и сляпа социалистически идеологизирана форма.

Своеобразната ни теза, че именно тя променя чудовищно социополовите роли през 40-те години на ХХ век, може да бъде защитена и с метаморфозата на мъжа *другар*. Той е представен като чехльо в разказа „Тясна съм родена, тясна ще умра“, в който Порчо Омайников е приел всички домакински задължения, както и отглеждането на близнаците Бебел и Колонтай, за да може другарката Цонка да ходи по събрания. Образът на другаря-чехъл е засегнат и в „Другарят Порчо пленен от буржоазията“. Тук героят с грубиянските конотации в името¹³ е изобличен в агресивна поза – кара хазайката да отреже лозниците в двора, определяйки ги като буржоазни: „Значи за тебе, дребна буржоазно, сармите са по-важни от революцията? Нима Маркс е ял сарми, нима Бухарин със сарми е написал „Азбуката“ (Krasinki 1941, p. 45), но после се оказва „пленен“ от Цонка и се жени чинно. Друг пример за подобни псевдоценности, свързани с джендър отношенията,

е представен в разказа „Революционер“, в който трима учители – крайни социалисти, отказват да се разхождат с приятелките си, защото го намират за еснафщина, а единият от тях дори прекратява взаимоотношенията със своята възлюбена под претекст, че е капиталистическо носенето на дълги ръкавици. Подобна преекспонирана, даже налудна чувствителност към „буржоазните отклонения“ пародира не само личната им неувереност, но и абсурдността на един морал, който подменя реалните човешки връзки и етични категории с външни, крайно несъществени белези, възприемани като същинска социална принадлежност. Този тип фанатизъм, който се възмущава от формалното – ръкавици и лозници, но не вижда собствената си глупост и(ли) лицемерие, е представен от Красински като основен симптом на идеологическата несъстоятелност. Във „Внимание, уклон!“ младежите от кръжока „Млади Маркс“ живеят в емоционално лицемерие – всички се влюбват, но прикриват чувствата си в името на идеологическата правота: „Всички се топим от буржоазна любов, но всички си даваме вид на смръщени, големи революционери“ (Krasinski 1941, p. 53). Любовта е сигурен „буржоазен уклон“ и затова влюбеният Иван е подложен на партийен съд и изключен от кръжока. В края на разказа става ясно, че всички момчета, негови съкръжочници, са писали любовни писма на едно и също момиче. Чрез разказа си Красински пародира вътрешнопартийния контрол и разкрива лицемерието на цялата група, но и прозира една масова практика след „социалистическата революция“ у нас.

Красински осмива идеологическата слепота и фалша на т.нар. „революционери“ в тила. При него войната е само отдалечен фон, докато основното оръжие е острата пародия срещу партийното високомерие, псевдоморала и подменената искрена утопична вяра с прагматични материални, дори битови очаквания. Този сборник не е просто неканоничен – той е антикомунистически. Оказва се, през разглеждания случай, че съпротивата срещу масовото интензифициране на пролетарските леви движения в началото на 40-те години задава като съпротивителна линия именно хумористичната, която ще стане твърде опасна в първото десетилетие след размразяването, когато има не по-малко спрени книги и филми, отколкото през сталинската епоха. Иронията на Красински е насочена към самата идеология и хората, които претендират, че я представляват. Ето защо писателят е изключен твърде бързо от СБП след 9.09.1944 г., а книгата му попада в първите списъци със забранени произведения. Тя не може да бъде присвоена, преразказана или преподредена в духа на новата власт – тя я отхвърля открито и категорично. Сборникът с разкази „Пропаднали революционери“ се отличава със своята целенасочена и последователна атака срещу основите на комунистическото мислене – най-вече срещу неговата претенция за историческа необходимост и морална правота. Иронията на Красински не е просто литературен похват или защитна позиция – тя е

остра стрела, насочена срещу едно от най-уязвимите места на всяка идеология – нейното лицемерие.

Ако сборникът на Славчо Красински „Пропаднали революционери“ разобличава идеологическото лицемерие чрез средствата на гротеската, иронията и пародията, то Делчо Делчев във „В кръчмата на бай Танаса“ избира по-аналитичен, но не по-малко критичен тон. Неговите „писма от града до село“ изграждат своеобразна хроника на духовните сътресения в обществото, настъпили с навлизането на нови, несвойствени идеи и системи. Докато Красински осмива революционния жаргон и кухите лозунги у редовите привърженици на социалистическите промени, то Делчев, от своя страна, улавя ежедневието и езика на обикновения човек, за да покаже как чуждите теории не намират почва върху българската житейска реалност. При Делчев кръчмата – онова класическо пространство на разговорите, споровете и народната мъдрост – се превръща в трибуна на разума срещу всичко измислено, наложено и отчуждено от бита.

Не можем с категоричност да твърдим кой е авторът на „В кръчмата на бай Танаса. Писма от града до село на съвременни теми“. Възможно предположение е това да е генерал-майор Делчо Желязков Делчев, роден 1920 г. в с. Ябълково, Хасковско. Годината на издаване на книгата (1941) съвпада с годината на завършването му на гимназия, а стилът на писане издава, че става дума за млад човек с наблюдателен, критичен и съдържан хумор, което би отговаряло на профила на Делчо Делчев, но все пак никъде в официалната му биография не се посочва писателска дейност, а и липсват литературни спомени или самопризнания от по-късния му живот за такова авторство.¹⁴ От една страна, е възможно да става дума за псевдоним или за отделна личност със същото име, чието творчество е останало извън по-късните литературни и културни архиви, но от друга страна, в проучването си Иван Паскалев не дава информация за каква дейност се е занимавал ген. Делчо Делчев през 1941: „Тази пропуснатата година оре, копае, жъне и вършее на хармана, заедно с майка си – силната мъжка жена баба Лата...“ (Paskalev 2005, p. 20). Все пак стилът, годината и темата на книгата подсказват автор с остро око към битовата логика на народа и сериозен скептицизъм към идеологическите увлечения на времето, за което си струва книгата (дори и със съмнително авторство, даже и анонимна) да бъде вписана в подходящия контекст на времето, в което излиза.

Иронията на Делчев е по-умерена, по-фолклорна, но не по-малко подривна – тя защитава народа от псевдоидеологическите идеи, които не могат да пушат корен в българския двор. Той улавя с автентичен народен език недоверието на българина към чуждата политическа идеология и неговата автентична вяра в простите житейски истини като нуждата от труд, почтеното препитание, грижата за земята, семейството и дома. Така текстът му се явява своеобразна защита на народното здравомислие срещу утопичните обещания, а това

го поставя в синхрон с критичния хаплив дух на Славчо Красински, макар и с различна стилистика и тон.

„В кръчмата на бай Танаса. Писма от града до село на съвременни теми“ е творба, изградена изцяло в епистоларна форма – първото писмо е на Димо Колев, който моли своя бивш учител Делчо Делчев да му разясни въпроса:

вярно ли е това, което ни разказват ония, с левите идеи, знаеш кои са... и тука сенавъдиха (...) Много ни лъжат с големи думи и дърти лъжи, ама какви лъжи, здраве му кажи, ония комунистите (...) Та сега по всички тия въпроси да ни отвориш очите и да знаем какво да им отговорим, защото са много устати (Delchev 1941, pp. 6 – 7).

Епистоларната форма изпълнява не само роля на повествователен похват, но и на средство за фикционализация на личната изповед. Въпросите на Димо са по същество реторични – те не чакат същински отговор, а споделят вече формирано мнение, което очаква да бъде потвърдено от авторитета на учителя. Така писмото се превръща в средство за интимно-публична легитимация на един предварително усетен скептицизъм, който търси идеологическо и морално оправдание.

В кръчмата на бай Танаса може да се разглежда като своеобразен документ за предвоенния идеологически сблъсък и като отговор на надигащата се комунистическа вълна. Още от заглавието произведението посочва *кръчмата* като централно пространство – в случая обаче тя не е просто място за пианстване, а форум на селяшкия здрав разум, на споделения опит, на критично мислене и желание за разбиране на реалността. Парадоксално е, че именно кръчмата се превръща в трибуна на житейската логика – със своята неформалност и способност да сближава хората в общ разговор. Именно тази нейна особеност – да събира, да уеднаквява гласовете в един спонтанен хор на разума – създава едновременно алюзия за субективност и достоверност.

Учителят има особено мнение за комунистите: „...това не е партия, а една секта от охолни, но озлобени хора: фанатици, манияци (...) Тия хора са една особена пасмина (...) няма, братко, място за комунизъм в наше село, и тъй да го сучиш и инак, няма и туй то!“ (Delchev 1941, pp. 9 – 10). Той подробно разяснява, че след Първата световна война в България се оформя комунистическа общност с *момчети между 14 – 18 г.*, които нарича „хайдути“, тъй като през 1923 г. в Дупница са обирали магазинчета (Второ писмо). Тази ретроспекция не е само фактологична, а изразява дълбокото учителско убеждение, че комунизъмът е нещо, генетично свързано с младежката наивност, с разрушителния устрем и грабителския инстинкт. За героя тези идеи не израстват от зряла потребност за справедливост, а от романтична, но и примитивна младежка енергия, която не различава идеологията от насилието.

Основната теза на Делчо Делчев в творбата е, че социализмът е идеология, внесена отвън, поради което тя е чужда на народния български дух, защото

е облечена в неразбираеми термини и популистски обещания. България от 30-те и 40-те години не е нито индустриална, нито пролетарска, а опитите да бъде превърната в такава, създават социален и идеологически разлом: „тъй като липсват условия в нашата селска страна за пролетаризиране на масите, а напротив, съществуват всички благоприятни условия дребните съществувания да достигнат, чрез труд и постоянство, едно по-високо стъпало в социалната йерархия – социализмът или комунизмът, както щете го наречете, не е, и не може да бъде опора на българския народ...“ (Delchev 1941, p. 29). Писателят-персонаж смята, че селският бит не предполага класова борба, а необходимост от ред, труд и честност, като прилагането на комунистическата идеология в селски контекст изглежда не само ненужно, но и смешно. Така авторът иронизира внесената политическа теория, която очевидно не отчита реалностите на местната социално-икономическа ситуация. Тази теза на автора-герой репродуцира по своеобразен начин още първия дебат (през 90-те години на XIX в.) за социализма, състоял се между Димитър Благоев и Захари Стоянов, който извежда аналогични на споменатите тук позиции. Делчев обаче ги допълва, използвайки систематично антитезата между българското село и индустриализирания западен свят. Идеологията е развенчана чрез различни аргументи, които той привежда в последните си писма, за да докаже, че България е земеделска страна, а не индустриална и затова не може да се сравнява с Англия, Франция, Германия и Америка, където наистина има капитализъм.

Ключовата теза на Делчев за неприложимостта на комунистическите идеи в български условия може да бъде аналитично обвързана със социоикономическия анализ на Стоян Бочев, според когото в България не съществуват условия нито за класически капитализъм, нито за неговата „антиутопична“ алтернатива – пролетарски социализъм. Още през 1931 г. Бочев пише, че българският капитализъм е: „дребен, немощен и ограничаващ своята дейност в тесните рамки на страната, дори неспособен да задоволи поне отчасти и нейните нужди (...) България, поне досега, не е имала почти нито едно от условията, които са създали капитализма в другите страни“ (Bochev 1998, pp. 100 – 101)¹⁵. Авторът икономист поставя диагнозата на капитализма у нас като несъвместим с класическите модели на капитализъм и – по подразбиране – с марксизма. Делчев и Бочев (по свой начин и от различни позиции) сочат, че опитите за социално инженерство се разбиват, тъй като България е държава на дребната собственост, ограничената икономика и слабо развития пазар, което прави както капитализма, така и комунизма неприложими в „чист“ вид. Тази характеристика обяснява защо социализмът не може да хване корен в среда, където няма пролетариат, няма индустриално производство, няма силна масова класова експлоатация. Сблъсъкът на двете епистемологии отхвърля приложимостта на „вносните“ модели и образува двупластова критика на пропадналата идеология: единия, на Бочев – чрез научен анализ, а другия, на Далчев – чрез опита, разума и интуицията.

В писмата си Делчо Делчев разказва как като млад (когато отишъл да се учи по Европа) се увлякъл по комунизма, подтикнат от социалната несправедливост и делението на бедни и богати по големите градове. Още в четвъртото му писмо социализмът е представен като болест („кроста“) и младежка глупост, по която са запалени единствено руските и българските студенти (**турци, румънци, италианци, гърци не са се занимавали с политически въпроси и не се интересували от социалистически събрания и работнически манифестации**). Най-отчетливо идеологическата линия проличава в отказа на учителя от социалистическите му убеждения – Делчев напуска партията, защото не приема абсурда *10/100 работници и 90/100 чиновници*, а при покъсна среща открива, че от всичките му партийни другари са останали само *един мързеливец и един пияница*. Тази житейска присъда съвпада напълно с ироничната формула, заложена още в предговора на сборника от Красински: „Който до 25 г. не е бил комунист, няма сърце. Който след 25 г. е бил комунист, няма ум“. И в двата случая комунизмът е показан като преходна вяра и детска наивност, които зрялото съзнание след време неминуемо отхвърля, защото „оздравява“.

Освен явната критика творбата на Делчев пропагандира и открит отказ от бъдещи социалистически идеи. Призивът му е аргументиран с пример – още докато са четени в читалището, писмата водят до реална промяна, тъй като осем души публично се отричат от *побърканите идеи* (Delchev 1941, p. 67). Авторът настоява разумният разговор да измести пиянския, чаят да замени ракията, като аудиторията се премести от кръчмата, за да продължат диалога в читалището. Този призив към трезв, съзнателен разговор носи дълбока символика – разумът трябва да измести инерцията на заслепението, а знанието да се върне в центъра на обществения живот. Мястото на диалога не е вече кръчмата, а читалището – просветителската институция, която носи националния дух. С още по-голяма увереност в предпоследното си писмо той заявява, че ако епистоларите му се прочетат и разберат „няма да остане кьорав комунист в селото“ (Delchev 1941, p. 95) – не от репресия, а от просветление. Така творбата не просто разобличава заблуди, а изгражда образа на критично мислещия селянин – насочена е не към миналото, а към оформянето на едно трезво и свободно мислещо бъдещо поколение и „за по-щастливи бъднини!“ (Delchev 1941, p. 100). Това твърдение демонстрира вярата в преобразяващата сила на словото и в рационалността на обикновения човек. Така текстът не просто разобличава политически заблуди, а проектира образа на селянина като носител на здрав разум, достоен да изгради общество, основано не на лозунги, а на трезва мисъл и морална устойчивост в бъдеще.

Така „В кръчмата на бай Танаса“ се оказва място на мълчаливата победа на реалността над теорията, на труда над лозунга, на народната прозорливост над партийния диктат. Под маската на селска мъдрост се развива остро анти-

комунистическо интелигентно и научно защитимо послание – социализмът се изобразява не просто като несъстоятелна идеология, а като чуждо и вредно вмешателство, дори като невъзможност в естествената българска патриархална, все още недостатъчно модерна, общност. Кръчмата се оказва по-силна от комитета, защото в нея се говори от опита на „вчера“ и знанията от „днес“, а не от патосен манифест в бъдеще време.

Творбата на Делчев разширява разказа за пропадналата идеология, започнат в „Пропаднали революционери“ на Красински. Ако у него идеологическата вяра се разпада под натиска на битовите абсурди, малодушието и личните амбиции, то у Делчев същата вяра се превръща в повод за просветителска ретроспекция, но и проспекция. И в двата случая обаче говори редовият човек – не революционерът, не функционерът, а „човекът от народа“ с ракия в ръка, който изговаря с лекота заключения, до които историята достига с години и заради които авторските слова ще бъдат заключени повече от осем десетилетия: че социалистическата идеология (а и всяка идеологическа система) се проваля, когато се прилага механично в страна, чиито социални и икономически условия още не предполагат появата на класово разделение, индустриален пролетариат или централизирана икономика; че в крайна сметка, реалната устойчивост на една идеология не зависи от властовото ѝ налагане, а от способността ѝ да отговори на реалностите и нагласите на обществото. Двете разгледани творби – „Пропаднали революционери“ на Славчо Красински и „В кръчмата на бай Танаса“ на Делчо Делчев – са свидетелства за едно социално и интелектуално напрежение в навечерието на големия политически обрат през септември 1944 г. Такива разкази подменят кресливия лозунг със спокойния убедителен човешкия глас, революционния наратив – с народния прагматизъм, идеологията – с опита, наивната или фалшива вяра – с иронията към нея. Общата съдба на двете книги – включването в списъка на иззетата и унищожена „фашистка литература“ от 1945 г. – е симптоматична за съдбата на всички гласове, които си позволяват да мислят извън идеологическата рамка. Тяхната забрава не е плод на литературна незначителност, а на политическа неудобност. Днес, в контекста на едно все по-пълно културно осъзнаване и преосмисляне на миналото, тези текстове заслужават вниманието ни не само като художествени свидетелства, но и като актове на свободомислие – навреме изречени, дълго заглушавани и отново четени с актуален привкус.

БЕЛЕЖКИ

1. Определяни са като разкази и като фейлетони.
2. Вж. Стателова, Е.; Грънчаров, С. *История на нова България 1879 – 1944 г.*, Т. III. София: Анубис, 1999.
3. Вж. *Списък на фашистката литература, подлежаща на изземване* – <https://anyflip.com/xbfp/twbs/basic> [преглед: 29.05.25 г.].
4. Славчо Красински е псевдоним на Славчо Генков Кръстев, даден му от Димитър Полянов. Роден в гр. Фердинанд (дн. Монтана) през 1906 г. Истинското му име и годината на раждане са много оспорвани и мистифицирани през годините, затова се налага да се потърси акта за раждане на автора – вж. Стефанов, Стефан. *Край на мистификациите около писателя Славчо Красински* /<https://literaturesviat.com/?p=26809/> [преглед: 29.05.25 г.]. Пише драми, лирика, приказки, разкази, фейлетони, романи, литература за деца. Определян като *ренегат*, тъй като с ранното си творчество сътрудничи на левия печат, но след 1930 г. променя възгледите си и започва да пише фейлетони, окарикуряващи българските комунисти. Той е изключен от СБП под претекст, че е организиран последовател на Ал. Цанков (базирайки се дори само на „сродените“ връзки между двамата – Цанков става кум на Красински през 1933 г.). Бил е в лагерите Билица, ТВО в Росица и в Дуница.
5. Издаден в Дирекцията за национална пропаганда, тоест официозен в началото на 40-те, сборникът светкавично се превръща в опозиционен в средата на десетилетието. Вж. Пенчева, Радка – *За българските писатели „фашисти“* / https://liternet.bg/publish9/r_pencheva/fashisti.htm/ [преглед: 30.05.25 г.].
6. Вж. Дойнов, Пламен. *Освен терора: моделиране на новия писател 1944 – 1956*. София: НБУ, 2023, р. 218.
7. Баща му Генко Кръстев е виден комунистически деец, един от лидерите на Септемврийското въстание, който изчезва безследно след *Голямата чистка* на Сталин. Редно е да споменем обаче, че бащата изоставя съпругата си Тона Димитрова и тримата си сина след 1923 г., емигрира в Сърбия, а след това в Съветска Русия и създава ново семейство. През периода 1932 – 1934 г. чрез държавния вестник на УССР Генко публично се отказва от сина си Славчо. Вж. Трифонова, Цв. *Писатели и досиета. Политико-литературни очерци и документи*. 2004, р. 333.
8. Вж. Дойнов, Пл. *Освен терора: моделиране на новия писател 1944 – 1956*. София: НБУ, 2023, р. 217.
9. Вж. Трифонова, Цв. *Писатели и досиета. Политико-литературни очерци и документи*. 2004, р. 336.
10. Вж. Трифонова, Цв. *Писатели и досиета. Политико-литературни очерци и документи*. 2004, р. 354.
11. Вж. Трифонова, Цв. *Писатели и досиета. Политико-литературни очерци и документи*. 2004, р. 337.
12. Вж. <https://infacto.bg/aleksandra-kolontaj-vaikiriyata-na-revoluciyata/> [преглед: 30.05.25 г.]

13. Най-вероятно асоциативно според нас името се свързва с животинското семейство порови със символните му значения на примитивност и хищничество; на не особена активност, но и на силна игривост в будно състояние.
14. Това е обяснимо, заради недопустимия биографичен шрих за **генералски кадър на социалистическата държава**. Вж. Паскалев, И= – *Нашият генерал*. Ст. Загора:Булхаус, 2005.
15. „В кои области у нас капиталът се прояви като капитализъм? В земеделското производство той направи слаби и колебливи опити, които едвам утраяха до Балканската война, за да изчезнат. В индустрията той прави отчаяни усилия, но среща почти непреодолими пречки: бързото и постоянно растящо техническо усъвършенстване в чуждата индустрия и ограничения пазар. Българската индустрия все още има характер, в значителната си част, на продължено, разширено занаятчийство. В търговията българският капитал се прояви най-добре през времето 1902 – 1912 г., като заемаше все повече и повече износа и отчасти вноса, но настъпилите тревожни политически и стопански условия го парализираха. Натрупаните български капитали в търговията бидоха стопени пред инфлацията и каквото остана от тях, биде разстроено от големите икономически и финансови кризи, които все още не престават след войната... Българският капитализъм в кредита има същите белези, както и в другите области – дребен, немощен и ограничаващ своята дейност в тесните рамки на страната, дори неспособен да задоволи поне отчасти и нейните нужди.“ И продължава: „Кои са характерните черти на българския капитализъм, поне дотолкова, доколкото го има? Преди всичко неговият произход е от местни източници, той е дребен и обикновено трудът на собственика придружава неговата дейност. После, българският капитализъм има много ограничени ресурси и област за проява: крайно дребната собственост не дава простор за дейност в земеделско, скотовъдско, строително производство; слабата консумативна способност на населението, тесният вътрешен пазар, безсилието за състезание с чуждестранната техника и неспособност – техническа и финансова – да се организира масово производство за износ парализира индустриалното производство, което все още има характер на изкуствено насаждение; неспокойното политическо положение (вътрешно и външно) и честите стопански и финансови кризи му отнемат възможността за дълготрайна и положителна дейност и дават изглед на натрупването на капитали по-скоро на някаква щастлива случайност, нежели на плод на разумен и планомерен човешки труд и предприемчивост; това общо състояние на производство и търговия създава твърде тежки условия за кредит и заради това и в него капиталът не може да вземе пълен облик на капиталистическа предприемчивост. България, поне досега, не е имала почти нито едно от условията, които са създали капитализма в другите страни“. Вж: Бочев, С. Капитализмът в България като културен проблем. В: Бочев, С. *Капитализмът в България*. С., 1998, с. 100 – 101.

ЛИТЕРАТУРА

- БОЧЕВ, С. 1998. Капитализмът в България като културен проблем. В: Бочев, С. *Капитализмът в България*. София: Българска наука и култура.
- ДЕЛЧЕВ, Д. 1941. *В кръчмата на бай Танаса. Писма от града до село на съвременни теми*. София: Народна печатница.
- ДОЙНОВ, П. 2018. *Цензурата върху българската литература и книга 1944 – 1990*. Поредица „Литературата на НРБ: история и теория“ – книга 14. София: Кралица Маб.
- ДОЙНОВ, П. 2023. *Освен терора: моделиране на новия писател 1944 – 1956*. Поредица „Литературата на НРБ: история и теория“, книга 24. София: НБУ.
- КРАСИНСКИ, С. 1941. *Пропаднали революционери*. София: Воен. изд. фонд.
- ПАСКАЛЕВ, И. 2005. *Нашият генерал*. Ст. Загора: Булхаус.
- СТАТЕЛОВА, Е; ГРЪНЧАРОВ С. 1999. *История на нова България 1879 – 1944 г., Т. III*. София: Анубис.
- Списък на фашистката литература, подлежаща на изземане* /<https://anyflip.com/xbfp/twbs/basic/> [преглед: 30.05.25 г.].

REFERENCES

- BOCHEV, S. 1998. Kapitalizmat v Bulgaria kato kulturen problem. V: Bochev, S. *Kapitalizmat v Bulgaria*. Sofia: Balgarska nauka i kultura.
- DELChEV, D. 1941. *V krachmata na bay Tanasa. Pisma ot grada do selo na savremenni temi*. Sofia: Narodna pechatnitsa.
- DOYNOV, P. 2018. Tsenzurata varhu balgarskata literatura i kniga 1944 – 1990. *Poreditsa „Literaturata na NRB: istoria i teoria“*, kniga 14. Sofia: Kralitsa Mab.
- DOYNOV, P. 2023. *Osvен terora: modelirane na novia pisatel 1944 – 1956*. Poreditsa „Literaturata na NRB: istoria i teoria“ – kniga 24. Sofia: NBU.
- KRASINSKI, S. 1941. *Propadnali revolyutsioneri*. Sofia: Voen. izd. fond.
- PASKALEV, I. 2005. *Nashiyat general*. St. Zagora: Bulhaus.
- STATELOVA, E; GRANCHAROV S. 1999. *Istoria na nova Bulgaria 1879 – 1944 g. T. III*. Sofia: Anubis.
- Spisak na fashistkata literatura, podlezhashta na izzemane* /<https://anyflip.com/xbfp/twbs/basic/> [pregled: 30.05.25 g.].

A FAILED IDEOLOGY: ABOUT BULGARIAN SKEPTICISM TOWARD SOCIALISM

(Research on two works from 1941 – “Failed Revolutionaries” by Slavcho Krasinski and “In the Pub of Bai Tanasa” by Delcho Delchev)

Abstract. This text examines the collection of short stories “Failed Revolutionaries” by Slavcho Krasinski and “In the Pub of Bai Tanasa. Letters from the City to the Village on Contemporary Topics” by Delcho Delchev, which were published in the same year (1941) and subsequently entered the List of Fascist Literature Subject to Seizure according to the XII Decree of the Council of Ministers of October 6, 1944. The purpose of the study is to trace the public mood towards communist ideology – the new force on the political scene a few years before it took power. The idea is not simply to compare two texts from the same year of publication, but to explicate two different views that are united by their common anti-communist intuitions and have the courage to openly expose the falsehood behind the ideological clichés that have already begun to dominate. Krasinski, through the classical narrative genre of the story, and Delchev, through the fictionalization of the paraliterary epistolary genre, equally convincingly expose the “believers in miracles” – those who carry foreign ideological and political systems, not particularly suitable for our way of life, language and morality. Both authors believe that the Bulgarian at his core is not an ideological person, but a practical, common-sense person, turned to the “here” and the “now”, to his everyday life. The present text is motivated by an unexplored possibility – to see how, through the means of humor, irony and vernacular language, the two authors formulate an open criticism of the pseudo-revolutionary pathos, socialist rhetoric and faith in the bright future, immediately before it was formalized as the correct, and a little later as the only method of socialist realism. Thus, the present analysis will seek an answer to the question of how the two works from 1941. they dispel ideological clichés even before they become all-powerful and proclaim the right to think and create, regardless of the specific socio-political conjunctures, which, however, doomed them to total oblivion after 1944, continuing to this day.

Keywords: oblivion; prohibition; ideology; socialism; skepticism

✉ **Viktoria Viktorova, PhD student**

WoS Researcher ID: KQV-3737-2024

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Faculty of Slavic Philology

Department of Bulgarian Literature

Sofia, Bulgaria

E-mail: viktoryaviktorova77@abv.bg